

Moord op de gebroeders de Witt : wie treft er schuld?

In het rampjaar 1672 wordt Willem III – na eerdere pogingen – onder druk van de omstandigheden (bedreiging door buitenlandse legers en volksoproeren in vele steden) benoemd tot kapitein generaal en aangesteld als stadhouder.

Daarmee is een langjarige strijd tussen de aanhangers van de "Ware Vrijheid", door Johan de Witt altijd tot het uiterste verdedigd, en de "Orangisten" in het voordeel van de laatsten beslecht. Johan de Witt treedt daarom op 4 augustus 1672 af als Raadpensionaris van Holland. Hij wordt op 20 augustus (de dag van de moord!) opgevolgd door Gaspar Fagel, die op de hand is van de Prins.

Globaal gesproken zijn er vier groeperingen die – direct of indirect - bij de moord op de gebroeders de Witt (20 augustus 1672) betrokken zijn.

1. Het gewone volk ("het grauw")

Dit is de laagste sociale klasse in de Verenigde Nederlanden: geen directe betrokkenheid bij de politiek.

2. De (gegoede) burgerij

Dit is de sociale middenklasse: rijke kooplui, advocaten, etc. Hebben indirect invloed op de politiek (o.a. via de pamfletten en via de schutterij in de steden)

3. De regenten

Dit is de hogere sociale klasse. Vormt samen met de adel de bestuurlijke elite die de macht heeft in de steden en de regering van de provincies (Staten) en de unie (Staten Generaal).

4. De Prins van Oranje (ic Prins Willem III en zijn entourage)

De Prinsen van Oranje zijn vanouds stadhouder in de provincies en kapitein generaal van het leger. Echter sinds 1650 is er sprake van een stadhouderloos tijdperk, waardoor Prins Willem III zich in zijn macht beknot voelt.

Wie treft er schuld?

In veel populaire literatuur wordt de moord toegeschreven aan een daad van het "grauw". Door de meeste historici wordt onderkend dat zij daartoe zijn aangestoken en opgehitst door de Orangisten, waarbij de gereformeerde dominees een belangrijke rol hebben gespeeld. Het is dus zeker geen toevallige spontane actie geweest van een woedende volksmenigte.

Vele historici spreken van een bewuste samenzwering van de Orangisten (sommigen van de regenten en burgerij). Recent onderzoek van vele pamfletten laat zien dat de burgerij uit eigen beweging al uit was op verheffing van de Prins en op verwijdering van Johan de Witt en zijn "Loevesteinse factie" uit de zetels van de macht. Dit sluit echter een samenzwering niet uit.

Aan het afbrokkelen van de machtspositie van Johan de Witt in de jaren voorafgaande aan de moord hebben zeker ook bepaalde regenten (vooral die uit Amsterdam onder leiding van Valckenier) een stoot gegeven. Dit gaf mede ruimte aan de onder het volk levende weerstand tegen de staatsgezinde partij. Dit naast een aantal duidelijk oranjegezinde heren als Odijk, van Zuylestein, van Asperen (die het bevel tot terugtrekking van de ruitery op 20 augustus heeft ondertekend), Kievit en Tromp). Tegen deze achtergrond heeft Johan de Witt dan ook de conclusie getrokken, toen ook de Prins – in een gesprek op 1 augustus - hem niet openlijk steunde, om zijn ambt als raadpensionaris neer te leggen bij verzoek aan de Staten van Holland op 4 augustus.

Over de rol van de Prins zelf bestaat onder de historici geen eensluidende mening (in de annex is een overzicht weergegeven van deze meningen, die sinds 1672 zijn gepubliceerd). De rol van de Prins is namelijk zeer omstreden. Het eindoordeel hangt vaak af van de oranjegezindheid van de auteur. De meeste historici erkennen wel dat er veel omstandigheden zijn geweest, die allen bijeen genomen terecht de verdenking oproepen dat hij nauw betrokken is geweest bij de moord. Er is echter tot op heden geen hard bewijs gevonden dat hij daartoe opdracht heeft gegeven. Wel wordt hem unaniem verweten geen actie te hebben ondernomen om de daders, die allen bekend waren, te straffen. Het feit dat hij sommige van die daders daarentegen heeft beloond met jaargelden of ambten wordt voorts als bewijs gezien dat hij de daad dan wel niet heeft toegejuicht, maar dat hij die geenszins heeft veroordeeld. Het kwam hem dan ook goed uit in het intimidatiesysteem dat hij tegen de regenten in gang had gezet en dat in de loop van 1672 heeft geleid tot vele zgn. “wetsverzetten”, waardoor in de steden (en dus in de Staten) hem gunstig gezinde regenten in het zadel werden geholpen.

Dr. J.E. van Dam
1 september 2009

Historici over de moord op gebroeders de Witt

De visie van veel historici op de gang van zaken rond de moord op de gebroeders de Witt is lange tijd beïnvloed door de gebruikelijke tweedeling in de strijd om de macht tussen enerzijds de staatsgezinden (onder Johan de Witt) en anderzijds de oranjegezinden (onder Prins Willem III). Uitspraken over de schuldvraag zijn daarom veelal in dit schema te plaatsen. Men beoordeelt de gebeurtenissen dan duidelijk van uit de eigentijdse visie op het belang dat een van deze partijen heeft gehad voor het welzijn van het Nederlandse volk. In bijgaand overzicht van uitspraken gedaan sinds 1672 zijn die uitspraken beknopt weergegeven (zie bijlage 1 voor chronologische index auteurs en bijlage 2 met uitspraken van auteurs in alfabetische volgorde). In het onderstaande worden enkele van de belangrijkste auteurs ten tonele gevoerd. Bij deze weergave is nuttig gebruik gemaakt van het boek van Dreiskämper (Redeloos, radeloos en redeloos; 1998).

Hoofdpijnen van de uitspraken

1675

Valkenier beschrijft in het derde deel van zijn boek “Verwerd Europa” het jaar 1672. Hij was oranjegezin en zag de Prins daarom als redder van het vaderland. Beschouwde Johan de Witt als grote belemmering voor het heil der natie en noemde de moord op de gebroeders de Witt “een stap in de goede richting”.

1757

Nederland verkeert weer in een situatie die lijkt op 1672, zit in de knel tussen de oorlog van Engeland en Frankrijk. In de vele pamfletten die in 1757 verschijnen over de ware aard van de De Witten (bekend geworden als de “de Witten- oorlog”) bestoken de oranjegezinden en de staatsgezinden elkaar over en weer heftig. Zo beschreef **de Clerq** Johan de Witt als een partijman die met opzet de Republiek aan Frankrijk overgeleverd had door het verwaarlozen van het leger

1756

De beroemde historicus **Wagenaar** ging tegen deze visie in en weerlegde de meeste van de door de Clerq gehanteerde argumenten. In zijn grote werk “Vaderlandse geschiedenis” schetste hij een positief beeld van Johan de Witt als kampioen van de “Ware Vrijheid”. Hij waakte voor het ontstaan van absolutistische neigingen en deed er veel aan om het aan de macht komen van de Oranjes met hun oorlogszuchtige politiek te voorkomen.

1836

De bekende schrijver en historicus **Bilderdijk**, een trouwe oranjeklant, keerde zich op zijn beurt fel tegen de opvattingen van Wagenaar. In zijn “Geschiedenis des Vaderlands” geeft hij als zijn mening dat Johan de Witt moedwillig en tegen de wens van het volk prins Willem III buiten de regering had gehouden. Dat heeft daarom geleid tot de oproeren die in 1672 in veel steden uitbraken.

1867

Fruin, een van de grootste Nederlandse historici, zag het Oranjestad in de hele geschiedenis van Nederland fungeren als het eenheidsbevorderende element in ons staatsbestel. Zij was steeds in moeilijke tijden de bindende factor die de zeven, veelal los van elkaar functionerende, gewesten tot een geheel had gesmeed. Willem III was daarom volgens Fruin de beschermer van het volk tegen de overheersing door de regenten. De val van de de Witten in 1672 achtte hij daarom ook onontkoombaar. De daden van Willem III trachtte hij te verontschuldigen immers: "...de gruwel was verricht uit liefde voor zijn persoon. Kon hij straffen wat uit zulk een beweegreden was geschied? "

Hij concludeerde daarom over de van vele zijden veronderstelde medeplichtigheid van de Prins aan de moord op de gebroeders de Witt tot volkomen vrijspraak!

1915

De historicus en rijksarchivaris **Japikse** heeft, hoewel een prinsgezinde auteur, weinig op met de houding die de Prins heeft aangenomen bij de moord. Die schrijft hij vooral toe aan het beestachtige gedoe der Haagse burgerij en de ellendig slappe houding van de Haagse magistraat (burgemeesters) en de Gecommitteerde Raden. Medeplichtig aan de moord acht hij de Prins niet. Wel is volgens hem de Prins verantwoordelijk voor het feit dat de moordenaars niet zijn gestraft.

1930

Geyl, als staatsgezind historicus bekend, heeft zich geweerd tegen het beeld als zou de Prins de grote redder van het vaderland zijn geweest. De veel gebruikte leuze dat "het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos" was vond hij een kwalijke overdrijving. Die diende alleen om de rol van prins Willem III te verheerlijken. Dat was volgens hem onterecht. Met name Johan de Witt behield zijn koelbloedigheid en vastberadenheid.

1961

In zijn werk "Partij en factie" heeft **Roorda** de eerder genoemde tweedeling in oranjegezinde en staatsgezinde partij sterk gerelativeerd. Hij liet zien dat het in veel gevallen allereerst ging om de belangen van een factie. Die kon positie kiezen al naar gelang de nagestreefde belangen het best gediend werden door aansluiting bij de Oranje dan wel bij de staatsgezinden.

Voorbeelden zijn van Beuningen en van Beverningk, die vele jaren goed met Johan de Witt hebben samengewerkt maar vanaf 1670 zich in dienst stelden van prins Willem III (dit weerhield van Beuningen er echter niet van om later weer zich op te stellen tegen de prins toen het belang van de stad Amsterdam, waar hij burgemeester was, in het geding kwam). Pregnant is ook het omslaan van de loyaliteit van burgemeester Valckenier van staatsgezinde, die nota bene het Eeuwig Edict had ontworpen, naar prinsgezinde (hij was bv. voor opneming van de prins in Raad van State met stemhebbend lidmaatschap tegen de visie van Johan de Witt, die een raadgevende stem voorstond). Deze omslag kwam louter voort uit het gevoel dat naar zijn oordeel de Johan de Witt, als raadpensionaris de facto een uitvoerend ambtenaar, al te lang te veel macht had in de regering en dat de belangen van Amsterdam daarbij veronachtzaamd werden. In die tijd werd door Amsterdam ook voorgesteld om een nieuwe functionaris aan te stellen, die de taken op het gebied van de buitenlandse zaken van Johan de Witt zou overnemen om zo diens macht te verminderen! Roorda is van oordeel dat de beschuldiging dat de Prins de regie van de moordpartij zou hebben gehad berust op een legende.

1978

In een toonaangevende biografie over Johan de Witt heeft de Amerikaanse historicus **Rowen** geconcludeerd dat de Prins van Oranje niet de bedenker is van de moordpartij, maar dat hij wel alles eenvoudig liet gebeuren.

2001

Prud'homme van Reine komt in zijn boek met de biografie van vader en zoon Tromp tot het oordeel, dat het vrijwel vast staat dat er voor de moord op de gebroeders de Witt sprake was van een complot. Waarschijnlijk beraamd en uitgevoerd door enkele hoge functionarissen uit de omgeving van de Prins van Oranje, die zelf geen hand heeft uitgestoken om het onheil te voorkomen en ook de daders nadien niet heeft gestraft. Hoewel er geen hard bewijs is voor een rechtstreekse betrokkenheid van de Prins bij het genoemde complot verwijst Prud'homme wel naar een brief van de Prins die hij op 18 augustus uit Den Haag heeft verzonden. Die brief bevat volgens hem wel een duidelijke indicatie voor medebetrokkenheid van de Prins.

2005

Panhuysen stelt in zijn recente biografie over de gebroeders de Witt, dat het niet erg aannemelijk is dat de prins zich verregaand met de lieden van het complot heeft ingelaten. Doordat hij echter de misdaad die in zijn naam werd begaan niet heeft willen verhinderen, is hij mede schuldig aan de moord, volgens deze auteur.

2008

Reinders wil in zijn proefschrift, op grond van de bestudering van vele honderden pamfletten uit 1672, een nieuw licht werpen op de tot nu toe in beeld gebrachte rollen bij de moord. Zijn stelling is dat de moord geen spontane actie van een bloeddorstige menigte ("het gepeupel") was, maar een zorgvuldig uitgevoerd vonnis door een groep burgers onder invloed van de politieke pamfletten in de voorgaande weken. De auteur is ook van oordeel is dat de bewijzen voor een politiek complot vrij overtuigend zijn. Naar zijn oordeel behoeften de burgers echter geen personen die achter de schermen aan de touwtjes trokken.

2009

Tenslotte verwoordt de **website van het Nationaal Archief** de visie op de moord als volgt

"Het Haagse gepeupel vergrijpt zich aan twee vertegenwoordigers van de staatspartij, die zij aantreffen in de Gevangenpoort, de gebroeders de Witt. ...Nooit is bewezen dat Willem III de hand gehad heeft in deze lynchpartij, maar evengoed zijn de daders nooit bestraft, integendeel."